

واکاوی جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی و ارائه چارچوب آموزشی

■ سمانه قدیریان پور* ■ عفت عباسی** ■ مرجان کیان***

چکیده:

هدف پژوهش حاضر بررسی جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی و ارائه چارچوبی برای آموزش آن است. روش پژوهش تحلیل محتوای کیفی و مطالعه موردی بوده است. اطلاع رسانی‌های پژوهش عبارت‌اند از: کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی شامل ۴۱ کتاب و ۱۳ نفر از متخصصان تربیت جنسی کودکان که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع ملاک‌محور و زنجیره‌ای انتخاب شده‌اند. ابزارهای پژوهش شامل فهرست تحلیل محتوا و مصاحبه نیمه‌ساختار یافته بود. صحت و استحکام داده‌ها با چهار معیار اعتبار‌پذیری، انتقال‌پذیری، قابلیت اطمینان و تأیید‌پذیری به‌دست آمد. یافته‌های پژوهش نشان داد که کتاب‌های درسی ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های تربیت جنسی وضعیت مطلوبی ندارند و فقط به برخی از مؤلفه‌های مهارتی در پایه ششم ابتدایی توجه شده است و از دیگر مؤلفه‌های دانشی، نگرشی و مهارتی تربیت جنسی در پایه‌های مختلف غفلت شده است. متخصصان، به علت داشتن نقش آموزشی و پرورشی همه‌جانبه در راستای ارتقا و تثبیت جایگاه مدرسه، توجه به تربیت جنسی در این دوره را لازم دانسته‌اند که هدف آن تن‌آگاهی، هویت‌یابی، حفظ بهداشت و ایمنی است. تربیت جنسی می‌تواند در چارچوب آموزش‌های رسمی در سه مرحله توانمندسازی خانواده، معلمان و دانش‌آموزان و در آموزش‌های غیررسمی با استفاده از رسانه‌های آموزشی و طرح بوم مدرسه در برنامه‌های درسی گنجانده شود. بر اساس یافته‌ها، به مجریان آموزشی توصیه می‌شود که توجه لازم را به ساحت تربیت جنسی در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی داشته باشند.

کلید واژه‌ها:

تربیت جنسی، دوره ابتدایی، آموزش، دانش‌آموزان، شیوه کیفی

□ تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۶/۱۲ □ تاریخ شروع بررسی: .../.../... □ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۵/۹

مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد است.

* کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه خوارزمی، آموزگار ابتدایی ناحیه ۳ استان البرز. E-mail: samaneghadirian62@gmail.com
 ** (نویسنده مسئول) استادیار گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. E-mail: eabbasi@khu.ac.ir
 *** دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. E-mail: kian@khu.ac.ir

مقدمه

در پژوهش حاضر تلاش شده است جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی واکاوی شود و چارچوبی برای آموزش آن ارائه گردد. انسان مراحل گوناگون رشد دارد. کودکان، از روزی که به دنیا می‌آیند تا زمانی که به درجه کمال می‌رسند، مراحل متوالی و بهم‌پیوسته‌ای از رشد را پشت سر می‌گذارند. این رشد ظاهراً ترقی دائم و یکنواختی دارد، اما در واقع کند و تند می‌شود. اگر از مرحله‌ای غفلت شود، شاگرد برای همیشه فرصتی را از دست داده است و اقدامات بعدی سودمند نخواهد بود (دبس^۱، ۱۳۸۲). تربیت جنسی کودکان در دنیای امروز مسئله پراهمیتی است و نیاز آن بیش‌ازپیش احساس می‌شود زیرا، با تغییر و رشد علم، صنعت و فناوری‌های نوین، کودکان به سرعت به دنیای بزرگ‌سالی قدم می‌گذارند. سن بلوغ در کودکان با ورود به دنیای فناوری‌های اطلاعاتی، اینترنت، ماهواره و شبکه‌های اجتماعی کاهش یافته است و در مدارس ابتدایی (دخترانه و پسرانه) شاهد بلوغ زودرس دانش‌آموزان هستیم. افروز (۱۳۹۵) بر این باور است که، به علت تغییر سبک زندگی و خوراک و همچنین استفاده از ابزارهای فناوری و ارتباطی و محصولات بهداشتی، بچه‌های دبستانی خیلی زود بالغ و نوجوان می‌شوند. متأسفانه، تابوهای فرهنگی و سیاسی در کشور باعث شده است که به حوزه تربیت جنسی توجه کمتری شود. با توجه به آگاهی کودکان و شرایط محیطی امروز جامعه، لازم است مدرسه، خانواده و جامعه زمینه مناسبی را برای مواجهه با این مسئله فراهم کنند. مدرسه و خانواده می‌توانند، از طریق تربیت جنسی و آگاهی‌بخشی به کودکان، از آنان در برابر خطراتی که تهدیدشان می‌کند مراقبت کنند تا در جامعه کمتر شاهد سوءاستفاده جنسی از کودکان باشیم. در سال‌های گذشته (۱۳۹۵-۱۳۹۷)، سوءاستفاده جنسی از کودکان دبستانی (آنها هفت‌ساله^۲، ابوالفضل یازده‌ساله^۳، ستایش شش‌ساله^۴ و غیره) به دلیل ناآگاهی آن‌ها و خانواده‌هایشان بسیار دیده شده است.

از کارکردهای نظام آموزش و پرورش رشد کیفیت شخصیت کودکان، نوجوانان و جوانان است؛ به عبارت دیگر، نظام آموزش و پرورش هر کشوری مهم‌ترین و مؤثرترین نظام پرورش و رشد شخصیت کودکان، نوجوانان و جوانان است. ضرورت توجه به رشد شخصیت آدمی و اهمیت پرورش جسمی و سلامت تن و پرورش قوای ذهنی و پرورش عواطف و ذوق هنری و رشد اخلاقی و تربیت دینی دانش‌آموزان موجب شده است که این امر مهم از کارکردهای اساسی نظام آموزش و پرورش محسوب شود و تربیت همه‌جانبه فرد از هدف‌های عمده به‌شمار رود (صافی، ۱۳۹۳). همچنین مهم‌ترین دوره تحصیلی در تمامی نظام‌های آموزش و پرورش جهان دوره ابتدایی است زیرا شخصیت و رشد همه‌جانبه فرد در این دوره بیشتر شکل می‌گیرد (همان). نقش برنامه‌های درسی مدارس در مدیریت رفتارهای جنسی دانش‌آموزان و ارائه آموزش‌های مناسب در این زمینه، مورد توجه اکثر نظام‌های آموزشی بوده است (ترنیول^۵ و همکاران، ۲۰۰۸؛ شوستر^۶ و همکاران، ۲۰۰۸). تربیت جنسی مانند هر تربیت اصیل دیگری باید بجا و به‌موقع انجام شود، نه زودتر از زمانی که لازم است و نه دیرتر از آن. تربیت جنسی باید حتی

از سال‌های قبل از دبستان آغاز شود و کودک، در هر مرحله از عمر خود، اطلاعات جامع‌تری در این باره کسب کند (فرمehینی فراهانی، ۱۳۸۲). با وجود اهمیت مسئله تربیت جنسی، تلاش چندانی در زمینه آموزش آن در نظام آموزشی صورت نگرفته است؛ برنامه درسی پوچ^۷، که از آن با عنوان برنامه درسی خنثی یا عقیم نیز یاد می‌شود، شامل آن دسته از موضوعاتی است که تدریس نشده و هر نوع ملاحظه‌ای را در این خصوص در برمی‌گیرد که چرا از این موضوعات غفلت شده است (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸). اهمیت برنامه درسی پوچ از آن سبب است که محرومیت ناشی از آن در جریان رشد دانش‌آموزان اثری تعیین‌کننده دارد (مهرمحمدی و همکاران، ۱۳۹۰). نتایج پژوهش‌های متعدد بر تأثیر ناکافی نقش تربیت جنسی دانش‌آموزان در برنامه درسی اجراشده - تربیت جنسی به‌عنوان برنامه درسی مغفول - دلالت دارند (پازنگ، ۱۳۹۶؛ ابراهیمی هرستانی، ۱۳۹۱؛ نصر اصفهانی و همکاران، ۱۳۸۵).

از نکات مهم و اساسی تربیت جنسی - مانند دیگر ساحت‌های تربیتی - آن است که تربیت جنسی هنجاری و وابسته به ملاک‌ها و ارزش‌های حاکم بر جامعه است و در واقع نوع نگاه حاکم بر تربیت جنسی در جامعه است که اهداف، مبانی، اصول و روش‌ها و اصولاً نحوه آن را در یک جامعه تعیین می‌کند (اسلامیان و همکاران، ۱۳۹۴). با توجه به این پیش‌فرض، سه دیدگاه مختلف تفریطی، افراطی و اعتدال در زمینه توجه به امور جنسی در طول تاریخ به وجود آمده است و با توجه به هر دیدگاه، نظریات گوناگونی درباره تربیت جنسی شکل گرفته است. دیدگاه تفریطی از هرگونه ارضای جنسی ممانعت می‌کند و بر این باور است که با ارضای آن، آدمی از رسیدن به کمال انسانی باز می‌ایستد. این نگرش به دوران حاکمیت قانون کلیسا بر اروپا بازمی‌گردد. قانون کلیسا به صورت افراطی روابط جنسی را محدود می‌کرد و ارتباط جنسی عملی پلید به‌شمار می‌آمد؛ بنابراین در این دیدگاه صحبت از آموزش جنسی گزاف است. دیدگاه افراطی را می‌توان «ولنگاری جنسی» نامید. از عوامل زمینه‌ساز این دیدگاه می‌توان به نظریه فروید، جنبش فمینیسم و نظریه اختلاط اشاره کرد (متقی فر، ۱۳۸۰). آنان بر این باور بودند با فراهم کردن زمینه‌های رهایی انسان از هر قیدوبندی، همه اضطراب‌ها و پریشانی‌های فردی و اجتماعی پایان می‌پذیرد، پس باید انسان را به‌منظور ارضای کامل جنسی آزاد گذاشت. وجود چنین دیدگاهی، زمینه تربیت جنسی در مدارس را ناسازگار با کرامت انسانی کرده است (محمدبیگی و همکاران، ۱۳۹۶). دیدگاه سوم به غریزه جنسی رویکرد اسلامی توجه دارد که مبتنی بر اعتدال است و افراط و تفریط در آن مشاهده نمی‌شود. دیدگاه اسلام مانند دیدگاه اول تفریطی و مانند دیدگاه دوم افراطی نیست، بلکه دیدگاهی متعادل دارد. غریزه جنسی و عمل جنسی در اسلام گناه و امری شروانه نیست (قائمی، ۱۳۸۶)؛ بنابراین با هدایت و آگاهی از مراحل رشد جنسی کودکان، مؤلفه‌های تربیت جنسی، و همچنین روش‌ها و اصول تربیت جنسی، به صورت مستقل و بدون دخالت هیچ سند و برنامه فرامرزی، می‌توان طبق اصول و موازین اسلامی برنامه‌ریزی کرد و با هدف آگاه‌سازی گام برداشت.

مؤلفه‌های متعددی در حوزه برنامه درسی تربیت جنسی در دوره ابتدایی مطرح است که از مهم‌ترین

آن‌ها می‌توان به ایجاد عادات مطلوب جنسی، کمک به شکل‌گیری هویت جنسی، مباحث مربوط به دوران بلوغ و علائم آن، احکام طهارت، احکام غسل و انواع آن، آگاهی از ساختمان و کار اعضای جنسی گیاهان و حیوانات اشاره کرد (فرمهبینی، ۱۳۸۷). همچنین آموزش‌های اولیه جنسی به کودکان - شامل خودآگاهی جسمانی، تفاوت «لمس امن» و «لمس نامن»، آموزش تفاوت‌های دو جنس، درزدن برای ورود به اتاق، آموزش مفهوم حریم خصوصی، آگاه‌سازی کودک درباره سوءاستفاده جنسی - مورد توجه است. از مؤلفه‌های تربیت جنسی به نوجوانان می‌توان به موضوعاتی چون اطلاعاتی درباره رشد بدن، نحوه بلوغ و مراحل آن، رفتارهای جنسی و برقراری ارتباط سالم توجه کرد (تبریزی و ترابی، ۱۳۹۶). اعتمادی‌زاده و نوری (۱۳۹۷) دیگر موضوع‌ها و مسائل در زمینه جنسیت و مسائل جنسی را، که باید در برنامه تربیت جنسی دوره ابتدایی به آن توجه کرد، به این شرح بیان می‌کنند: «ویژگی‌های دوست خوب، نقش‌ها و مسئولیت‌های خاص دختران و پسران، شیوه‌های بیان دوستی و عشق ورزیدن و محبت کردن به افراد دیگر، ویژگی روابط سالم و ناسالم، تجاوز و سوءاستفاده جنسی، چرایی و چگونگی بلوغ، حریم خصوصی، تفاوت‌ها و شباهت‌های الگوی رشد در بین پسران و دختران، نحوه تشکیل و رشد جنین در بدن مادر، بخش‌های محرمانه و خصوصی بدن انسان، نحوه کارکرد اندام‌های تولیدمثل در انسان، اشخاص مورد اعتماد برای هر فرد، مزایا و معایب شبکه‌های اجتماعی، ارزش‌ها و ضد ارزش‌ها». همچنین از جمله عناوین آموزشی دیگری که رزاقی (۱۳۹۰) در برنامه تربیت جنسی و آموزش‌های مداخله‌گرانه استفاده کرده است باید به خویش‌داری و وفاداری، مهارت نه‌گفتن و ابراز وجود، آموزش درباره بلوغ، مهارت‌های دوست‌یابی، واکنش‌های روانی به موضوعات جنسی، مهارت‌های زندگی، و آشنایی با رفتارهای پرخطر اشاره کرد.

برای به‌کارگیری و آموزش مؤلفه‌های تربیت جنسی روش‌های گوناگونی پیشنهاد شده است. شیوه‌های یاددهی - یادگیری در بین عناصر برنامه درسی از جایگاه مناسبی برخوردار است. یکی از دلایل آن این است که اجرای برنامه‌های درسی به راهبردهای تدریس وابسته است. انتخاب راهبردهای تدریس به عوامل گوناگونی بستگی دارد، از جمله موضوع درس، هدف‌های آموزشی، تجربه فراگیران، تجربه معلم، امکانات آموزشی و زمان (شعبانی، ۱۳۸۲).

روش‌های زیر با مبانی اخلاقی در خصوص تربیت جنسی ذکر شده مرتبط است و نظام‌های آموزشی در حکم روش‌های یاددهی - یادگیری از آن استفاده می‌کنند. از جمله این روش‌ها، پرسش و پاسخ، روش اندرزگویی، روش آموزش مستقیم (تشویق و تنبیه)، روش دعوت به مشورت و تعمق، روش سیروسیاحت در طبیعت، روش تذکر و یادآوری، روش عبرت‌آموزی، روش گفت‌وگو، روش قصه‌گویی و تمثیل، روش دعا و نیایش، روش موعظه و پندوانداز، روش صبور کردن، روش‌های پرورش هویت جنسی کودکان، روش غنی‌سازی اوقات فراغت، روش اسوه‌گزینی، روش تربیت جنسی دختران و پسران از طریق افراد هم‌جنس، بیان داستان‌ها و قصص و سرگذشت‌ها به صورت غیرمستقیم و تقویت حیاست (محمدبیگی

و همکاران، ۱۳۹۶).

در باره موضوع پژوهش حاضر، مطالعاتی در خارج از ایران انجام شده است. برای مثال چلیک^۸ (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «آیا ناتوانی در آموزش جنسی می‌تواند دلیل سوءاستفاده جنسی از کودکان باشد؟»، که در استان ارگری ترکیه انجام داد، به این نتیجه دست یافت که ۹۱ درصد از شرکت‌کنندگان آموزش جنسی را برای کودکان دبستانی بسیار مناسب می‌دانند و این موضوع از آن‌ها در برابر سوءاستفاده جنسی محافظت می‌کند. آکورا^۱ و همکاران (۲۰۱۸) نیز با مطالعه ادراکات نوجوانان و معلمان در حوزه تربیت جنسی در مدارس ابتدایی روستایی اوگاندا به این نتیجه دست یافتند که نوجوانان از تربیت جنسی در مدرسه بهره‌مند شده‌اند، اما اجرای برنامه‌ها با عوامل فیزیکی و محیطی مانند مشکلات در سطوح ملی، نهادی، اجتماعی، خانواده و فردی تضعیف شده است. کپینگا و هیرا^۱ (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان «درک دانش‌آموزان، آموزش جنسی و بهداشت باروری در مدارس ابتدایی تانزانیا» دریافتند که اکثریت معلمان و دانش‌آموزان، آموزش جنسی و بهداشت باروری را به منزله امری مهم برای یادگیری در مدارس ابتدایی در نظر گرفته‌اند. معلمان معتقد بودند آموزش جنسی و بهداشت باروری برای سلامتی دانش‌آموزان ۱۰ تا ۱۴ ساله مناسب است. این مطالعه توصیه می‌کند که مدارس باید دانش‌آموزان را از اهمیت آموزش جنسی و بهداشت باروری در مدارس ابتدایی مطلع کنند.

مطالعات گوناگونی نیز در ایران انجام شده است که ضرورت هرچه بیشتر تربیت جنسی در برنامه‌های درسی را مشخص می‌کند. یزدانی و سهرابی شگفتی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «اثربخشی آموزش تربیت جنسی بر هویت جنسی و عزت‌نفس جنسی کودکان ۷-۱۱ سال شهر شیراز» به این نتیجه دست یافتند که آموزش تربیت جنسی بر هویت جنسی و عزت‌نفس جنسی کودکان ۷ تا ۱۱ سال تأثیر معناداری داشته است. پازنگ (۱۳۹۶) نیز در پژوهش خود با عنوان «امکان‌سنجی کاربرد مؤلفه‌های تربیت جنسی در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی: تربیت جنسی به‌عنوان برنامه درسی مغفول»، به این نتیجه دست یافت که مؤلفه‌های تربیت جنسی در برنامه‌های در حال اجرا وضعیت مطلوبی ندارند و در حالت کلی، معلمان و والدین کاربرد مؤلفه‌های جنسی را بسیار ضروری ارزیابی کرده‌اند و خواستار حضور و آموزش این مؤلفه در برنامه‌های درسی هستند. عابدینی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «مطالعه کیفی تجارب مادران از آموزش مسائل جنسی به دختران نوجوان، با تأکید بر عوامل فرهنگی»، نشان دادند که در خصوص آموزش مسائل جنسی در خانواده‌ها، همچنان به علت فرهنگ عرفی جامعه و خانواده‌ها با برخی جوانب آموزش جنسی با احتیاط برخورد می‌شود و مادران در این حیطه احساس بی‌کفایتی می‌کنند. یاری دهنوی و ابراهیمی شاه‌آبادی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «پدیدارشناسی تربیت جنسی از دیدگاه کارشناسان تربیتی در مدارس متوسطه شهر کرمان» به این نتیجه دست یافتند که دو عنصر مهم «عامل نبودن متصدیان تربیت به اصول اخلاق جنسی» و «ضعف شدید در میزان آگاهی آن‌ها از نحوه تحقق تربیت جنسی» از دلایل نامطلوب بودن تربیت جنسی در

جامعه است. این عملکرد نامناسب باعث شده است که متریبان به علت فقدان آگاهی لازم به انتخاب الگوهای نامناسب، انجام دادن رفتارهای پرخطر، کسب اطلاعات از طریق افراد ناآگاه، کتب و فیلم‌های نامناسب و تقلید و تأثیرپذیری از افراد متفاوت و دوستان خود روی آورند. کدخدا و پورقوی (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان «بررسی نقش آموزش و پرورش و لزوم آماده‌سازی معلمان در تربیت جنسی کودکان دبستانی و ارائه پیشنهادهایی در این مورد» به این نکته اشاره کردند که معلمان به علت داشتن رابطه عاطفی همیشگی و انکارناپذیر با دانش آموز، به‌ویژه در مقاطع ابتدایی، راهنمایی، توانایی بالقوه‌ای برای تبدیل شدن به منبعی قابل اعتماد به‌منظور ارائه اطلاعات و تربیت جنسی به کودکان و پایگاهی امن برای کودکان آسیب‌دیده هستند. ابوالقاسمی و همکاران (۱۳۸۹) نیز در پژوهشی با عنوان «تبیین تربیت جنسی دانش‌آموزان ایرانی از دیدگاه مربیان بهداشت مدارس ابتدایی» گزارش کردند که مشارکت جدی مدارس در ارائه آموزش‌های جنسی ضروری است. برای طراحی و اجرای چنین برنامه‌هایی، سیاست‌های سازمانی، درک عمیق از بستر فرهنگی مدرسه و خانواده، شناسایی عوامل پیش‌برنده و موانع الزامی است. با توجه به آنچه بیان شد، مطالعه حاضر با هدف واکاوی جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی و ارائه چارچوبی برای آموزش انجام شده است. انتظار می‌رود با انجام دادن این مطالعه و مشخص شدن جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی، راهکارهایی برای برنامه‌ریزان درسی و متصدیان آموزش و پرورش در راستای عملیاتی کردن سند تحول بنیادین ارائه شود. بدین ترتیب پژوهشگر برای دستیابی به هدف پژوهش پرسش‌های زیر را بررسی می‌کند:

۱. وضعیت موجود تربیت جنسی در کتاب‌های درسی ابتدایی چگونه است؟
۲. جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی چیست؟
۳. اهداف تربیت جنسی در دوره ابتدایی کدام‌اند؟
۴. چه چارچوبی برای آموزش تربیت جنسی در دوره ابتدایی ارائه می‌شود؟

■ روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، از حیث هدف، کاربردی و از حیث رویکرد پژوهش کیفی است. در این مطالعه از دو روش تحلیل محتوای کیفی و مطالعه موردی در کنار هم استفاده شده است. پژوهشگر در پاسخ به سؤال اول پژوهش، با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، کتاب‌های دوره ابتدایی را از منظر توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های تربیت جنسی با هدف تعیین وضعیت موجود، بررسی کرده و در پاسخ‌دهی به سؤال‌های دوم تا چهارم پژوهش، از روش مطالعه موردی بهره برده است. در پژوهش حاضر، جامعه پژوهش متشکل از دو دسته است:

- (الف) تمامی کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا ششم دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹؛
 (ب) متخصصان و کارشناسانی که در حوزه تربیت جنسی کودکان فعال‌اند.

اطلاعرسان‌های پژوهش در بخش اول، کلیه کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا ششم ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹ که شامل کتاب‌های قرآن، فارسی خوانداری، فارسی نوشتاری، ریاضی، علوم، هدیه‌های آسمانی، مطالعات اجتماعی، تفکر و پژوهش و کار و فناوری است و در مجموع ۴۱ کتاب درسی به‌منزله نمونه در نظر گرفته شد. در بخش دوم، اطلاعرسان‌های پژوهش ۱۳ نفر از متخصصان کارشناسانی بودند که در حوزه تربیت جنسی کودکان، کارگاه و همایش برگزار کرده‌اند یا تألیفاتی در حوزه تربیت جنسی کودکان دارند. افراد در این بخش به روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع ملاک‌محور و زنجیره‌ای^{۱۱} در این پژوهش شرکت کردند؛ بنابراین در ابتدای پژوهش، با افرادی مصاحبه شد که ملاک‌های مدنظر را داشتند و سپس آن‌ها، افراد دیگری را معرفی کردند که ملاک‌های مدنظر را در این زمینه داشتند. ابتدا تعداد افراد اندک بود، اما در فرایند پژوهش تعداد نمونه‌ها تا حد اشباع ادامه یافت. ویژگی متخصصان در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان

کد	جنسیت	رشته تحصیلی	میزان تحصیلات	سابقه فعالیت
۱	مرد	روان‌شناسی	دکتری	۱۰
۲	مرد	روان‌شناسی	دکتری	۱۲
۳	مرد	روان‌شناسی	دکتری	۱۴
۴	مرد	فلسفه تعلیم و تربیت	دکتری	۸
۵	مرد	فلسفه تعلیم و تربیت	دکتری	۱۷
۶	زن	فلسفه تعلیم و تربیت	دانشجوی دکتری	۶
۷	زن	برنامه‌ریزی درسی	دانشجوی دکتری	۵
۸	زن	برنامه‌ریزی درسی	کارشناسی ارشد	۴
۹	زن	برنامه‌ریزی درسی	دکتری	۵
۱۰	زن	برنامه‌ریزی درسی	دکتری	۳
۱۱	زن	روان‌شناسی	دکتری	۱۵
۱۲	زن	روان‌شناسی	کارشناسی ارشد	۱۲
۱۳	زن	علوم تربیتی	لیسانس	۸

ابزارهای پژوهش شامل فهرست تحلیل محتوا به شیوه کیفی و مصاحبه نیمه ساختاریافته است. برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، پژوهشگر با مطالعه پژوهش‌های گذشته در زمینه تربیت جنسی کودکان و کتاب‌هایی در این حوزه و همچنین یافته‌های مصاحبه با متخصصان، ابتدا مؤلفه‌های تربیت جنسی را اخذ کرد. سپس، فهرست تحلیل محتوا را با توجه به آن تدوین کرد و با استفاده از آن فهرست به بررسی خطبه‌خط متون کتاب‌ها، تصاویر و جزئیات آن و فعالیت‌های کتاب‌های درسی پرداخت. فهرست طراحی شده برای بازبینی در جدول ۲ قرار گرفته است. برای سؤال‌های دیگر، شیوه مصاحبه نیمه ساختاریافته، به منزله ابزار، انتخاب شد.

در این پژوهش، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوای کیفی برای کتاب‌های درسی و متن مصاحبه‌ها استفاده شده است. سه مرحله اصلی در فرایند اجرای تحلیل محتوای کیفی عبارت‌اند از: آماده‌شدن برای تحلیل، سازمان‌دهی و گزارش نتایج. پژوهشگر در مرحله آمادگی، ابتدا مسئله پژوهش را - که همانا بررسی جایگاه و نقش برنامه درسی در دوره ابتدایی است - تعیین کرد و با توجه به آن، سؤال‌های پژوهش را طراحی و متغیرهای پژوهش را مشخص کرد. در مرحله سازمان‌دهی، برای تجزیه و تحلیل کتاب‌های درسی و متن مصاحبه‌ها از گام کدگذاری استفاده شده است، بدین صورت که اشتراکات کدگذاری شدند و در نتیجه با پیوند و ارتباط آن‌ها مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها ایجاد شدند. در مرحله آخر، نتایج یافته‌ها توصیف و تفسیر شد. صحت و استحکام داده‌ها با نظارت استاد راهنما و از طریق چهار معیار اعتبارپذیری، انتقال‌پذیری، قابلیت اطمینان و تأییدپذیری به دست آمد.

■ یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، یافته‌ها شامل دو بخش است. در بخش اول، نتایج یافته‌های تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در جداول ۳ تا ۶ آمده و در بخش دوم، نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها در جداول ۷ تا ۹ ارائه شده است.

پاسخ به پرسش اول: وضعیت موجود تربیت جنسی در کتاب‌های درسی ابتدایی چگونه است؟ جدول ۲ فهرست استفاده شده برای تحلیل محتوا را نشان می‌دهد. پژوهشگر پس از مطالعه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و با توجه به فهرست، به تحلیل این دروس پرداخته و وضعیت موجود را با توجه به آن در کتاب‌های دوره ابتدایی بررسی کرده و برای هر پایه تحصیلی جدول جداگانه‌ای ترسیم کرده است که در صفحات بعد آورده شده‌اند. در صورت وجود مؤلفه‌های تربیت جنسی در دروس، شواهدی از آن بیان شده، در غیر این صورت در قسمت شواهد «هیچ موردی یافت نشد» آمده است.

جدول ۰۲. فهرست ارزیابی مفاهیم و مؤلفه‌های تربیت جنسی کودکان در کتاب‌های دوره ابتدایی

مؤلفه‌های دانشی	مؤلفه‌های نگرشی	مؤلفه‌های مهارتی
۱ خودآگاهی جسمانی	کمک به شکل‌گیری هویت جنسی	ایجاد عادات مطلوب جنسی
۲ اطلاعات درباره رشد بدن	شناخت شأن و احیای شخصیت معنوی خویش	احکام طهارت
۳ آموزش مفهوم حریم خصوصی	متوجه‌کردن فرد به عزت و کرامت انسانی خویش	احکام غسل و انواع آن
۳ نحوه تشکیل و رشد جنین در بدن مادر	پرورش پاکدامنی و عفت	تفاوت «لمس امن» و «لمس نامن»
۴ تفاوت‌ها و شباهت‌های الگوی رشد بین پسران و دختران	خویشترداری و وفاداری	درزدن برای ورود به اتاق
۵ آگاهی از ساختمان و کار اعضای جنسی گیاهان و حیوانات	ارزش‌ها و ضدارزش‌ها	نحوه استفاده مناسب از اوقات فراغت
۶ نحوه کارکرد اندام‌های تولیدمثل در انسان	توجه به ابعاد روحانی و معنوی مسائل جنسی	روش‌های محافظت از خود در برابر انواع سوءاستفاده‌های جنسی
۷ چرایی و چگونگی بلوغ	درک ارزش وجودی خویش به‌عنوان فردی در جنسیت خاص	شیوه‌های بیان دوستی و عشق‌ورزیدن و محبت‌کردن به افراد دیگر
۸ احکام شرعی دوران بلوغ	اعطای بینش به افراد در برقراری رابطه با دیگران مبتنی بر اراده و اختیار	نقش‌ها و مسئولیت‌های خاص دختران و پسران
۹ آموزش تفاوت‌های دو جنس	درک احساس حضور در برابر خدا	مهارت نه‌گفتن و ابراز وجود
۱۰ ویژگی روابط سالم و ناسالم	درک جایگاه حریم در روابط دختر و پسر	مهارت‌های دوست‌یابی
۱۱ آشنایی با رفتارهای پرخطر		مهارت‌های زندگی
۱۲ اشخاص مورد اعتماد برای هر فرد		برقراری ارتباط سالم
۱۳ آگاه‌سازی کودک از سوءاستفاده جنسی		
۱۴ مزایا و معایب شبکه‌های اجتماعی		
۱۵ معیارهای انتخاب دوست		

جدول ۳. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه اول ابتدایی

عنوان کتاب‌ها	مقوله	زیرمقوله	شواهد
آموزش قرآن	-	-	هیچ موردی یافت نشد
فارسی	حریم خصوصی	● علی و معصومه بچه‌های بالاد و پاکیزه‌ای هستند. آن‌ها همیشه به دیگران سلام می‌کنند و وقتی می‌خواهند به جایی وارد شوند، اول در می‌زنند. برای استفاده از وسایل دیگران، از آن‌ها اجازه می‌گیرند (صفحه ۸۸).	
نگارش فارسی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
ریاضی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
علوم تجربی	رشد	رشد جانوران	● جانوران رشد می‌کنند - چرخه تبدیل تخم‌مرغ به جوجه - (تصویر صفحه ۳۱).

در کتاب فارسی پایه اول ابتدایی، به یک جمله بسنده شده است که آن جمله نیز هدف تربیت جنسی نداشته است و همچنین یک تصویر از چرخه تبدیل تخم‌مرغ به جوجه در کتاب علوم تجربی آورده شده است که فاقد هرگونه توضیحی در خصوص تولیدمثل در حیوانات است و هدف آن نشان دادن رشد است (جدول ۳).

جدول ۴. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه دوم ابتدایی

عنوان کتاب‌ها	مقوله	زیرمقوله	شواهد
آموزش قرآن	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
فارسی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
نگارش فارسی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
ریاضی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
علوم	رشد	رشد گیاهان	● از رشد یک گیاه دانه به وجود می‌آید. این گیاه نیز می‌تواند دوباره دانه تولید کند. باد، آب، جانوران و انسان به پراکنده شدن دانه‌ها کمک می‌کنند. دانه درون خاک کاشته می‌شود و رشد می‌کند (سرگذشت دانه، صفحه ۶۷).
		رشد جانوران	● رشد قورباغه و لاک‌پشت مرحله‌به‌مرحله (تصویر صفحه ۷۵).
		رشد انسان	● پرداختن به رشد وزن و قد کودک و رشد دندان (صفحه ۷۸).
هدیه‌های آسمانی	-	-	هیچ موردی یافت نشد

در کتاب‌های پایه دوم ابتدایی، فقط می‌توان به کتاب علوم تجربی اشاره کرد که به صورت گذرا و سطحی به مسئله رشد در گیاهان و جانوران پرداخته است به طوری که هیچ‌گونه آگاهی از ساختمان و کار اعضای جنسی حیوانات و گیاهان به دانش‌آموزان داده نشده و رشد انسان و حیوانات را از منظر غیرجنسی بیان کرده است (جدول ۴).

جدول ۵. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی

عنوان کتاب‌ها	مقوله	زیرمقوله	شواهد
آموزش قرآن	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
فارسی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
نگارش	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
ریاضی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
علوم	رشد	رشد جانوران	<ul style="list-style-type: none"> چرخه رشد ماهی‌ها و رشد بچه قورباغه (تصویر صفحه ۹۴ و ۹۵) مار و عقاب هر دو تخم می‌گذارند. معمولاً روی تخم‌هایشان می‌خوابند (صفحه ۱۰۱).
هدیه‌های آسمانی	ارزش‌ها و ضدارزش‌ها	حجاب و عفاف	<ul style="list-style-type: none"> خداوند از شما دخترهای نازنین خواسته که وقتی به سن تکلیف رسیدید، در برابر نامحرمان خودتان را بپوشانید و باحجاب باشید (صفحه ۶۷). دختران واجب است تمام بدن و موی سر خود را از نامحرمان بپوشانند. کسانی مثل پدر بزرگ، پدر، عمو، دایی محرم نامیده می‌شوند، یعنی لازم نیست در برابر آن‌ها موی سر خود را بپوشانیم. اما بقیه مردها مثل شوهر خواهر، پسرعمو، پسر دایی و غیره برای دختران نامحرم‌اند (صفحه ۶۸).
مطالعات اجتماعی	حریم خصوصی		<ul style="list-style-type: none"> هرگز با افراد غریبه صحبت نکنیم، از آن‌ها چیزی نگیریم یا همراه آن‌ها نرویم (صفحه ۷۰).

در کتاب علوم تجربی پایه سوم نیز همانند علوم دوم، در یک تصویر چرخه رشد ماهی و قورباغه را ترسیم کرده و به یک جمله «پستانداران بچه می‌زایند و به آن‌ها شیر می‌دهند» بسنده کرده است. همچنین در کتاب مطالعات اجتماعی به مقوله حریم خصوصی برای محافظت از خود در برابر افراد غریبه پرداخته شده است و دیگر مقولات مهارتی تربیت جنسی نادیده گرفته شده‌اند. در کتاب درسی

هدیه‌های آسمانی فقط به زیرمقوله حجاب و عفاف از مقوله ارزش‌ها و ضارزش‌ها اشاره شده است و به دیگر ارزش‌ها، مانند درک احساس حضور در برابر خدا، درک ارزش وجودی خویش به‌منزله فردی در جنسیت خاص، پرورش پاک‌دامنی و عفاف، اشاره نشده است. با توجه به اینکه دانش‌آموزان دختر در پایه سوم ابتدایی به سن تکلیف شرعی می‌رسند، این فرصتی است برای اینکه به تربیت جنسی مناسب و درخور سن آن‌ها پرداخته شود (جدول ۵).

کتاب تحلیل محتوای کتاب‌های پایه چهارم ابتدایی

در تحلیل کتاب‌های درسی چهارم ابتدایی، به مؤلفه‌های تربیت جنسی - با توجه به فهرست - کوچک‌ترین اشاره‌ای نشده است. با توجه به اینکه این پایه دانش‌آموزان ۹ تا ۱۰ سال را دربرمی‌گیرد و دانش‌آموزان دختر در این سن درکی از دوران پیش از بلوغ پیدا می‌کنند، ضرورت ایجاد می‌کند که دانش‌آموزان خودآگاهی جنسی کسب کنند و با مباحث بلوغ و علائم آن، چيستی، چرابی و نحوه بلوغ و مراحل آن آشنا شوند. همچنین شکل‌گیری نگرش مثبت درباره تغییرات فیزیکی و نشان‌دادن بلوغ به‌منزله شگفتی در بدن زنان و کسب ارزش‌های وجودی خود، موجبات رضایت‌مندی از جنسیت را فراهم می‌کند. این در حالی است که در کتاب علوم چهارم، دو درس به بدن انسان اختصاص یافته، اما کوچک‌ترین اشاره‌ای به اندام‌های جنسی و کارکرد آن‌ها و رشد و نمو انسان نشده است.

کتاب تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه پنجم ابتدایی

در هیچ‌یک از کتاب‌های درسی پایه پنجم، به‌جز مطالعات اجتماعی، به مؤلفه‌های تربیت جنسی اشاره‌ای نشده است. در کتاب مطالعات اجتماعی نیز به مؤلفه حریم خصوصی، آن‌هم فقط با یک تعریف از چيستی حریم خصوصی و یک جمله در فعالیت، پرداخته شده است که حتی بعد دانشی آن را نیز به‌صورت کامل و دقیق بیان نکرده است تا دانش‌آموز متوجه شود که در اینجا حریم خصوصی جنسی مدنظر است و باید از خود مراقبت کند. در کتاب هدیه‌های آسمانی پنجم، به غسل‌های ترتیبی و ارتماسی اشاره شده، اما از کاربرد این غسل‌ها در زندگی روزانه و نام آن‌ها سخنی به میان نیاورده است. با توجه به بلوغ زودرس جنسی در جوامع امروزی، دانش‌آموزان باید درباره آن آگاه باشند و احکام شرعی مانند انواع غسل، غسل حیض و غسل جنابت و دیگر وظایف شرعی را به‌صورت کامل بیاموزند. همچنین برای آموزش این موضوع باید پیش‌زمینه آن، یعنی عادت ماهیانه در دختران و احتلام در پسران کاملاً واضح و مشخص، به آن‌ها آموزش داده شود که این نیز مستلزم کسب خودآگاهی جنسی، آگاهی از نحوه کارکردن اندام‌های جنسی در انسان، درک تفاوت‌ها و شباهت‌های الگوی رشد در میان دختران و پسران است.

جدول ۶. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی

عنوان کتاب‌ها	مقوله	زیرمقوله	شواهد
آموزش قرآن	ارزش‌ها و ضدارزش‌ها	حجاب و عفاف	● ای پیامبر به همسرانت و دخترانت و زنان مؤمن بگو که با چادر یا پوشش بلند، خود را بیوشانند (تمرین ۳ صفحه ۱۹).
فارسی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
نگارش	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
ریاضی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
علوم	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
هدیه‌های آسمانی	-	-	هیچ موردی یافت نشد.
مطالعات اجتماعی	مهارت دوست‌یابی	ویژگی‌های دوست خوب	● اگرچه دوست خوب مایه آرامش انسان است، با هر کس نمی‌توان دوستی کرد و همه افراد برای دوستی و رفاقت شایستگی ندارند (صفحه ۱۰)
	روابط سالم و ناسالم	مهارت «نه گفتن»	● وقتی کسی از شما چیزی یا کاری را می‌خواهد که به نظر شما نادرست است باید قاطعانه و محکم «نه» بگویید. از نه گفتن خجالت نکشید، اما سعی کنید محترمانه «نه» بگویید. اگر لازم دانستید، علت «نه گفتن خودتان را هم بگویید (صفحه ۱۴).
	نحوه استفاده مناسب از اوقات فراغت	اشخاص مورد اعتماد برای هر فرد	● درمورد مسائلی زندگی و تصمیم‌گیری‌های مهم خودمان باید با بزرگ‌ترها مانند پدر و مادر، معلم و مشاور مدرسه مشورت کنیم (صفحه ۲۰).
کار و فناوری	نحوه استفاده مناسب از اوقات فراغت	-	● برنامه روزانه متعادل درس ۱۳ (صفحه ۶۶).
			● برنامه‌ریزی برای اوقات فراغت درس ۱۴ (صفحه ۶۹).
تفکر و پژوهش	-	-	هیچ موردی یافت نشد.

در میان کتاب‌های درسی پایه ششم، کتاب مطالعات اجتماعی به سه مقوله مهارت دوست‌یابی، روابط سالم و ناسالم، جرئت‌ورزی و نحوه مناسب استفاده از اوقات فراغت، به صورت ناکافی و سطحی پرداخته است. در دیگر کتاب‌های درسی، باوجود حساسیت این پایه تحصیلی، به تربیت جنسی و نیاز دانش‌آموزان در این زمینه توجهی نشده است (جدول ۶).

پاسخ به پرسش دوم: «جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی چیست؟» در این بخش، یافته‌های حاصل از تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده با متخصصان ارائه می‌شود. یافته‌ها

در اين بخش، مقوله هاى هستند كه به مفاهيم مرتبط با سؤال هاى پژوهش اختصاص داده شده اند. در تحليل يافته هاى حاصل از نظر متخصصان درباره جاىگاه و نقش تربيت جنسى در دوره ابتدايى، سه مقوله زير به دست آمده است (جدول ۷).

جدول ۷. جاىگاه و نقش تربيت جنسى در دوره ابتدايى

مقوله	زيرمقوله	شواهد
مفهوم سازى	آموزشى	<ul style="list-style-type: none"> آموزش جنسى در دوره ابتدايى يعنى آشنايى با خود، خلق، خالق از طريق اطلاعاتى كه به عقل داده مى شود. دانش آموز با شناخت بدن خود و ذات و فطرت خود به عظمت خالق آگاه مى شود و همچنين بهتر با افراد ديگر ارتباط برقرار مى كند (كد ۱۳). اطلاعات و آگاهى هاى كه ما در اختيار دانش آموزان ۶ تا ۱۲ سال قرار مى دهيم جنبه پيشگيرانه دارد؛ يعنى، با دادن اطلاعات از روى آوردن زودهنگام كودكان به فعاليت هاى جنسى جلوگيرى مى كنيم (كد ۷).
	پرورشى	<ul style="list-style-type: none"> تربيت جنسى، يعنى آموزش و پرورش جنسى كودك با هم. يكي بدون ديگرى ناقص است. آموزش بدون تربيت و تربيت بدون آموزش كامل نخواهد بود (كد ۸ و ۵). تربيت جنسى در دوره ابتدايى يعنى مهارت تعامل بين خانواده - كودك، مدرسه - خانواده و مدرسه - كودك (كد ۱).
تربيت همه جانبه	نقش فرهنگى	<ul style="list-style-type: none"> با توجه به عصر حاضر، كه به عصر رسانه شهرت يافته، بايد فرهنگ جنسى جامعه خود را بسازيم و تصويرى منسجم براى كودكان ترسيم كنيم تا آنها با فقدان فرهنگى مواجه نشوند و با توجه به رسانه هاى متفاوت، به انحراف كشيده نشوند (كد ۲).
	نقش اقتصادى	<ul style="list-style-type: none"> تربيت از طريق رسانه هاى بيگانه براى جامعه هزينه دار است، هم اقتصادى و هم اجتماعى. درنتيجه، ما در مدارس بايد خود رسانه مستقل باشيم تا كودكانمان را تحت تربيت ملى و بومى قرار دهيم (كد ۱۳، ۳، ۸).
	نقش اجتماعى	<ul style="list-style-type: none"> تربيت جنسى موجب كسب مهارت هاى زندگى در بزرگسالى مى شود و قدرت تصميم گيرى و حل مسئله در مراحل بعدى زندگى را ارتقا مى بخشد (كد ۱۰).
	رسانه موثق	<ul style="list-style-type: none"> تربيت جنسى از طريق مدرسه در حكم منبعى موثق و مورد اعتماد خانواده ها و جامعه، از به انحراف كشيده شدن تربيت كودكان جلوگيرى مى شود و خانواده ها از شكل گيرى رفتارهاى جنسى مناسب كودكانشان خيال آسوده ترى دارند (كد ۳).
تثبيت جاىگاه مدرسه	مجربان معتمد	<ul style="list-style-type: none"> با توجه به علاقه كودكان مقطع ابتدايى به معلمان خود و پذيرش بى چون و چرا از آنها، تربيت جنسى - كه معلم در مدرسه انجام مى دهد - افزايش تعاملات بيشتر كودك با مدرسه و خانواده را در پى خواهد داشت (كد ۱۳ و ۵).
	مكان امن	<ul style="list-style-type: none"> همواره مدرسه در ذهن افراد جامعه مكان مقدسى است؛ درنتيجه تربيت جنسى كودكان در اين مكان از طرف خانواده ها پذيرفتنى است و كمتر با آن مخالفت خواهد شد (كد ۱۰).
	زمان مناسب	<ul style="list-style-type: none"> با توجه به تناسب محتواى مناسب با سن دانش آموزان، كه برنامه ريزان درسى و متخصصان اين حوزه تدوين مى كنند، تربيت جنسى در دوره ابتدايى و مخصوصاً سال هاى قبل از بلوغ، موجب تأمين بهداشت روانى كودكان مى شود (كد ۱۱ و ۵).

نتایج یافته‌های جدول ۷ نشان می‌دهد که از نظر متخصصان، مفهوم‌سازی، تربیت همه‌جانبه و تثبیت جایگاه مدرسه سه جایگاه و نقش تربیت جنسی در دوره ابتدایی است. یکی از نقش‌های تربیت جنسی در دوره ابتدایی مفهوم‌سازی آموزشی است؛ یعنی دادن اطلاعات جنسی به دانش‌آموزان و آشنایی آن‌ها با مؤلفه‌های تربیت جنسی. با در اختیار قرار دادن این اطلاعات، به‌نوعی کنجکاو‌ها و سؤال‌های آن‌ها را پاسخ می‌دهد و از ورود زودهنگام آن‌ها به فعالیت‌های جنسی جلوگیری می‌شود. دیگر جایگاه و نقش‌های تربیت جنسی در دوره ابتدایی، مفهوم‌سازی پرورشی است؛ بدان معنا که دادن اطلاعات صرف به دانش‌آموزان نه فقط هدف غایی تربیت جنسی نیست، بلکه در آن صورت مبحثی دون و بی‌ارزش شناخته خواهد شد. متخصصان تربیت جنسی در مصاحبه، به نقش‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی تربیت جنسی در دوره ابتدایی قائل‌اند. آن‌ها اذعان داشتند که با توجه به سن پایین دانش‌آموزان در دوره ابتدایی و اهمیت این دوره در شکل‌گیری شخصیت آن‌ها، با استفاده از تربیت جنسی می‌توان ارزش‌ها و ضدارزش‌های فرهنگی و اجتماعی، مهارت‌های زندگی چون تصمیم‌گیری و حل مسئله و حقوق شهروندی را با کمترین هزینه و کمترین خسارت در آن‌ها نهادینه کرد. همچنین آموزش و پرورش با پرداختن به مقوله تربیت جنسی در حکم بُعدی از ابعاد وجودی آدمی در مدرسه، موجب تثبیت و اعتبار جایگاه مدرسه در افکار عموم مردم خواهد بود و شکافی بین مدرسه و جامعه وجود نخواهد داشت. پاسخ به پرسش سوم پژوهش: «اهداف تربیت جنسی در دوره ابتدایی کدام‌اند؟» متخصصان در مصاحبه‌ها به اهداف زیر اشاره داشتند:

جدول ۸ اهداف تربیت جنسی در دوره ابتدایی

مقوله	زیر مقوله	شواهد
تن آگاهی	-	<ul style="list-style-type: none"> باید در دوره ابتدایی شناخت بدن و اندام تناسلی و آشنایی با کارکرد آن‌ها را آموزش داد؛ زیرا کودکان ما منفعل و چشم‌پسته وارد کلاس و مدرسه نمی‌شوند و با کلی سؤال و کنجکاو‌ها به اطراف خود نگاه می‌کنند. با مادر و پدر خود به حمام رفته‌اند و جسم آن‌ها را با خود و دیگران مقایسه می‌کنند (کد ۹). خودشناسی مقدمه خداشناسی است، برای کودکان دوره ابتدایی با آموزش یک کلیت از بدن، او را متوجه خواهیم کرد که چقدر بدنش شگفت‌انگیز است و باید از این ارگان پیچیده و شگفت‌انگیز مراقبت کند و از این طریق می‌توانیم مفهوم حرمت تن را در او نهادینه کنیم (کد ۱۲).
هویت‌یابی	-	<ul style="list-style-type: none"> هدف عمده تربیت جنسی کودکان در دوره ابتدایی تشکیل هویت جنسی است. اینکه من مرد هستم و یا زن و این مرد و زن بودن چه ویژگی‌هایی دارد (کد ۲، ۳، ۸، ۹، ۱۳، ۷). اگر قرار است ما آزارگر جنسی نداشته باشیم، باید کودکانمان را از دوران ابتدایی آموزش دهیم که حالش با هویت خودش خوب باشد و از هویت خود راضی و خشنود باشد (کد ۱۱). یکی از مهم‌ترین اهداف تربیت جنسی در دوره ابتدایی، یافتن هویت جنسی است تا زندگی بزرگسالی خود را بر مبنای آن شکل دهد (کد ۵).

جدول ۸. (ادامه)

مقوله	زیر مقوله	شواهد
حفظ بهداشت	فردی	<ul style="list-style-type: none"> ● نهادینه کردن نکات بهداشتی در دوره ابتدایی و نحوه آمادگی کودکان برای ورود به دوران بلوغ بسیار مهم است. کودک دبستانی چه دختر و چه پسر باید نواربهداشتی و پوشک را بشناسد و نحوه استفاده از آن را بداند (کد ۶). ● آموزش نکات بهداشتی مانند شست‌وشوی ناحیه تناسلی، چربی و نحوه تراشیدن موهای زهاری ناحیه تناسلی، به دانش‌آموزان ابتدایی از مواردی است که باید جدی به آن توجه کرد (کد ۱۳).
	آگاهی از خطرات و امراض	<ul style="list-style-type: none"> ● در دوره دوم ابتدایی بهتر است درباره انواع بیماری‌های جنسی طرح بحث شود و آشنایی کلی ایجاد شود تا در دوره‌های بعدی درباره بیماری‌های مقاربتی و پیشگیری از آن‌ها کامل‌تر توضیح داده شود (کد ۹).
ایمنی	آگاهی از وظایف شرعی	<ul style="list-style-type: none"> ● آموزش مسائل شرعی، اعم از طهارت، غسل‌های واجب مانند حیض، جنابت و غیره، از اهدافی است که باید در دوره ابتدایی به آن توجه کرد و به کودکان آموخت (کد ۵).
	حریم خصوصی	<ul style="list-style-type: none"> ● دانش‌آموز باید یاد بگیرد که بدن برای اوست و تا وقتی که رضایت ندارد نباید اجازه دهد تا کسی به آن نگاه کند و یا دست بزند (کد ۱۳). ● در آموزش حریم خصوصی و خودمراقبتی به کودکان تفهیم می‌کنیم که لمس ناامن، نگاه ناامن، بوسه ناامن چیست، او چگونه متوجه آن میشود و در این موقعیت باید چه اقدامی انجام دهد (کد ۱۱).
	جلوگیری از سوءاستفاده جنسی	<ul style="list-style-type: none"> ● در آموزش خودمراقبتی به کودک آموزش می‌دهیم در موقعیت‌هایی که امکان سوءاستفاده جنسی وجود دارد از خود محافظت و یا آن محل را ترک کند (کد ۱۲).

طبق یافته‌های جدول ۸، اهداف تربیت جنسی در دوره ابتدایی شامل تن‌آگاهی، هویت‌یابی، حفظ بهداشت فردی، آگاهی از خطرات و امراض، آگاهی از وظایف شرعی، حریم خصوصی و جلوگیری از سوءاستفاده جنسی است که مؤلفه‌های متعدد تربیت جنسی را می‌توان در راستای دستیابی به این اهداف استخراج کرد. گفتنی است به برخی از این مؤلفه‌ها در جدول ۱ اشاره شد. اغلب متخصصان تن‌آگاهی را پایه و اساس تربیت جنسی دانسته و اشاره داشته‌اند که ابعاد شناختی تربیت جنسی در کسب نگرش و مهارت‌ها در حوزه تربیت جنسی اهمیت بسیاری دارد. در این زمینه، یکی از متخصصان بیان کرده است: «پله اول در تربیت جنسی، همانا شناخت جسم به‌عنوان حقیقت وجودی هر فرد است و برای رسیدن به درجات کمال و آگاهی از ارزش‌های وجودی باید این هدف محقق شود.» همچنین دیگر هدفی که از نظر متخصصان، در حوزه تربیت جنسی مهم تلقی شد، دستیابی به هویت جنسی سالم است. در این دوره تحصیلی، به علت اوج رشد بدنی دانش‌آموزان و با توجه به سلسله‌مراتب بلوغ در دختران و پسران - که در دوره دوم ابتدایی نمود می‌یابد - حفظ بهداشت فردی از دیگر اهداف تربیت جنسی است. ضروری است که به‌منظور به‌جای آوردن وظایف شرعی، از جمله نماز، روزه و غسل، بهداشت فردی رعایت شود و باید دانش‌آموزان از احکام شرعی آن‌ها، با توجه به شرایط، کاملاً آگاهی یابند. هدف دیگر

تربیت جنسی در دوره ابتدایی، آشنایی دانش‌آموزان با بیماری‌هایی مانند هپاتیت، ایدز و نحوه محافظت از خود در برابر این بیماری‌ها عنوان شد. از اهداف دیگر، که متخصصان بدان اشاره داشتند، ایمنی جنسی کودکان و نوجوانان در دوره ابتدایی و آموزش حریم خصوصی به دانش‌آموزان و آگاهی آنان از انواع لمس‌ها و موقعیت‌های خطر و خودمراقبتی برای جلوگیری از سوءاستفاده‌ها و آزارهای جنسی بود. پاسخ به سؤال چهارم: «چه چارچوبی برای آموزش تربیت جنسی در دوره ابتدایی ارائه می‌شود؟»

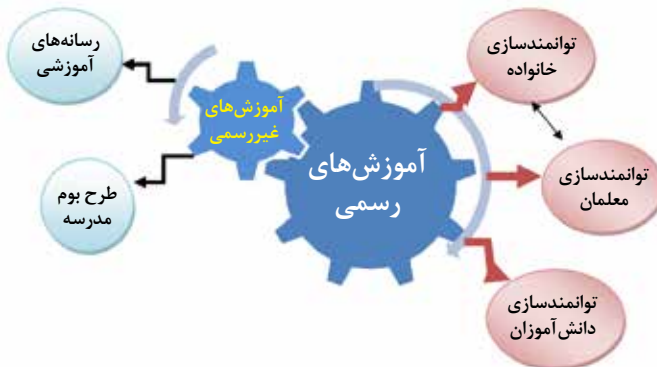
متخصصان، در مصاحبه، چارچوب کلی تربیت جنسی در دوره ابتدایی را متشکل از دو نوع کلی آموزش عنوان کردند: آموزش‌های رسمی و غیررسمی، که مکمل یکدیگرند و یکی بدون دیگری ما را به اهداف آموزشی و پرورشی تربیت جنسی نمی‌رساند. در آموزش‌های رسمی سه گام اساسی توانمندسازی خانواده، توانمندسازی معلمان و کادر آموزشی، و توانمندسازی دانش‌آموزان مطرح است. به علت آنکه تربیت جنسی از بدو تولد و در خانواده آغاز می‌شود، آموزش و پرورش باید، قبل از دانش‌آموز، توانمندی خانواده‌ها را در حوزه تربیت جنسی ارتقا دهد. در همین راستا کد ۱ عنوان کرده است که: «اولین فعالیتی که آموزش و پرورش باید در راستای تربیت جنسی کودکان انجام دهد، آموزش خانواده‌ها و همسوکردن آن‌ها با برنامه درسی است». همچنین کد ۴ نقش آموزش خانواده را در پیشبرد اهداف تربیت جنسی بسیار مؤثر دانسته و بیان کرده است: «ما هر کجا که به بزرگسالان آموزش دادیم، آن آموزش موفق‌تر بوده است، مخصوصاً مسائل مربوط به ایمنی. در نتیجه آموزش خانواده تأثیر بسزایی در موفقیت طرح دارد.» با آموزش خانواده‌ها موفقیت در اهداف تربیت جنسی کودکان تضمین خواهد شد.

گام دوم، توانمندسازی معلمان در نقش مجریان تربیت جنسی در مدارس است. متخصصان به این نکته اشاره داشتند که معلمان از دیگر عوامل تأثیرگذار در موفقیت تربیت جنسی‌اند زیرا آن‌ها الگوی کودکان‌اند و سخن و رفتارشان برای دانش‌آموز دبستانی اعتبار فراوانی دارد. «هر بیان و معلمان به‌عنوان مجری آموزشی، باید مهارت لازم را کسب کنند، در غیر این صورت تربیت جنسی از کیفیت لازم برخوردار نخواهد بود.» (کد ۷ و ۵). همچنین متخصصان با هدف ارتقا و توانمندسازی معلمان پیشنهاد کردند: «برای آموزش معلمان می‌توان از مشاوران و متخصصان تربیت جنسی استفاده کرد تا معلمان به‌صورت تخصصی آموزش ببینند.» (کد ۸).

در گام توانمندسازی دانش‌آموزان، به محتوا و شیوه تدریس و ابزارهای آموزشی در دوره اول ابتدایی و دوره دوم ابتدایی پرداخته شده است. در این راستا، کد ۱۲ اشاره کرد: «در نظام آموزشی متمرکز ایران یکی از مهم‌ترین منابع جهت آموزش‌های رسمی کتاب‌های درسی است. بنابراین اگر بخواهیم تغییری با توجه به نیاز جامعه و کودک ایجاد کنیم، حتماً باید تربیت جنسی را در کتاب‌های درسی بگنجانیم تا به‌صورت جدی به آن‌ها پرداخته شود». همچنین محتواهای آموزشی در دوره اول ابتدایی باید به‌عادت‌پذیری مناسب، هویت‌یابی، برقراری ارتباط درست با دیگران، خودمراقبتی و حفظ حریم شخصی، بهداشت فردی تأکید داشته باشند و روش تدریس در این دوره به‌صورت غیرمستقیم و واحد موضوعی درهم‌تنیده باشد؛ به‌طوری که کد ۱۳ عنوان کرد: «روش تدریس محتواهای تربیت جنسی در دوره اول ابتدایی باید به‌صورت

غیرمستقیم باشد. یعنی اگر بخواهیم تولیدمثل را توضیح دهیم این موضوع ابتدا در تولیدمثل گیاهان و جانوران مطرح شود». محتواهای آموزشی در دوره دوم ابتدایی، با توجه به نزدیک شدن به دوران بلوغ، شامل آشنایی با آناتومی اندام‌های جنسی، بلوغ و بهداشت فردی، آگاهی از امراض، نحوه درست ابراز محبت و ارتباطات سالم و ناسالم و دیگر مؤلفه‌های دانشی، نگرشی و مهارتی است که باید با روش تدریس مستقیم و استفاده از ابزارهای آموزشی چون مولاژ، فیلم، ماکت، عکس و بروشور صورت گیرد.

متخصصان در آموزش‌های غیررسمی به دو مقوله رسانه‌های آموزشی و طرح بوم مدرسه یا همان برنامه ویژه مدرسه اشاره کرده‌اند. متخصصان نقش رسانه‌های آموزشی، به‌ویژه تلویزیون ملی را به سبب فرصت برابر آموزشی، بسیار مؤثر دانستند. تلویزیون ملی می‌تواند کمک شایانی به تغییر فرهنگ جامعه کند و از طریق برنامه‌های مکمل آموزشی در حوزه تربیت جنسی کودکان در توانمندسازی خانواده‌ها و دانش‌آموزان مؤثر واقع شود (کد ۲). آن‌ها با توجه به ویژگی‌های رشد در کودکان دبستانی، اذعان داشتند که آموزش و پرورش باید تربیت جنسی در دوره ابتدایی را با استفاده از تهیه کلیپ، پویانمایی، صوت و فیلم‌های برنامه مشاوره خانواده از طریق رسانه‌های آموزشی مانند تلویزیون ملی، شبکه‌های اجتماعی مانند واتس‌آپ و نرم‌افزار شاد تکمیل کند و از آن‌ها در توانمندسازی خانواده‌ها، معلمان و دانش‌آموزان بهره‌بردارد. در این راستا کد ۶ بیان کرده است: «امروزه عصر رسانه است و تأثیری که رسانه‌ها بر نگرش افراد می‌گذارند انکارناپذیر است. کلیپ‌های آموزشی خانم دانی و کُمل که در سایت الفبا موجود است نمونه‌ای از محتوای الکترونیکی در تربیت جنسی کودکان است». همچنین مدرسه، به‌منزله یکی از ارکان مهم آموزشی، می‌تواند در چارچوب اصول و موازین ابلاغی برنامه ویژه مدرسه از تمامی ظرفیت‌های درون و بیرون از مدرسه برای تحقق اهداف مدنظر و اجرای فعالیت‌های یادگیری متنوع استفاده کند. در طرح بوم مدرسه در دوره ابتدایی اختصاص دو ساعت در هفته پیشنهاد می‌شود برای اینکه به بهترین نحو به تربیت جنسی پرداخته شود و با توجه به بافت و فرهنگ هر منطقه، از ظرفیت‌های موقعیت موجود بهره گرفته شود تا شاید این تابو رفع شود (کد ۹). در ذیل دیاگرامی از چارچوب آموزشی تربیت جنسی در دوره ابتدایی ترسیم شده است (شکل ۱).

شکل ۸ چارچوب آموزشی تربیت جنسی در دوره ابتدایی

■ بحث و نتیجه‌گیری ■

نتایج یافته‌ها از تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های درسی با توجه به حجم آن‌ها، که بالغ بر پنج‌هزار صفحه است، نشان دادند که به‌رغم اهمیت و ضرورت تربیت جنسی در دوره ابتدایی، پرداختن صرف به چند مؤلفه مهارتی تربیت جنسی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم حق مطلب ادا نمی‌شود. همچنین در کتاب‌های قرآن و هدیه‌های آسمانی، که می‌توانند در نگرش افراد تأثیری عمیق داشته باشند، فقر توجه به مؤلفه‌های نگرشی تربیت جنسی به چشم می‌خورد، درحالی‌که برای ایجاد نگرش مثبت، درک ارزش‌های وجودی، پیوند خلق با خالق و ارتباط آن با هویت جنسی، کتاب‌های قرآن و هدیه‌های آسمانی بهترین منبع خواهند بود. در کتاب‌های ریاضی، فارسی، نگارش و قرآن، جز در یک مورد، نیز به مؤلفه‌های تربیت جنسی اصلاً پرداخته نشده است. این در حالی است که کتاب‌های درسی به علت آنکه بر نظام آموزشی ایران متمرکز است، یکی از ارکان مهم آموزش به‌شمار می‌رود و بی‌توجهی به مؤلفه‌های تربیت جنسی در آن‌ها نشان‌دهنده بی‌توجهی نظام آموزشی به این مهم است؛ بنابراین، آنچه از یافته‌ها به‌دست آمده این است که وضعیت کتاب‌های درسی از حیث توجه به مؤلفه‌های تربیت جنسی مطلوب ارزیابی نمی‌شوند.

در بخش دوم، متخصصان در مصاحبه خود جایگاه و نقش تربیت جنسی را در دوره ابتدایی به سه مقوله مفهوم‌سازی، تربیت همه‌جانبه و تثبیت جایگاه مدرسه تقسیم کردند. در مقوله مفهوم‌سازی، جایگاه و نقش آموزشی و پرورشی تربیت جنسی در دوره ابتدایی با یکدیگر درهم آمیخته است، به‌صورتی که یکی بدون دیگری معنا و مفهومی ندارد و فاقد ارزش است. همچنین از تأثیر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در حکم تربیت همه‌جانبه برای امر تربیت جنسی نمی‌توان به‌سادگی عبور کرد. جایگاه، منزلت و اعتبار مدرسه، به‌منزله مهم‌ترین مکان آموزشی، با پرداختن به تربیت جنسی ارتقا می‌یابد. این ادعا با پژوهش کپینگا و هیرا (۲۰۱۵) همسوست که ادعا می‌کنند آموزش جنسی و سلامت بارداری برای دانش‌آموزان ۱۰ تا ۱۴ سال مناسب است و مدارس باید دانش‌آموزان را از اهمیت آموزش جنسی و بهداشت باروری در مدارس ابتدایی مطلع کنند. مدرسه با وجود مجریان معتمد، مانند معلمان، و داشتن زمان مناسب آموزشی می‌تواند اعتبار و جایگاه خود را به‌مثابه رسانه‌ای موثق و مکانی امن حفظ کند. یافته‌های پژوهش در این بخش با پژوهش ابوالقاسمی و همکاران (۱۳۸۹) و کدخدا و پورقوی (۱۳۹۴) همسویی دارد.

یافته‌های این مطالعه نشان داد که اولین و مهم‌ترین هدف تربیت جنسی در دوره ابتدایی کسب هویت جنسی سالم است. این ادعا با نتایج پژوهش یزدانی و سهرابی شگفتی (۱۳۹۷) همسوست که ادعا می‌کند ریشه بسیاری از اختلالات جنسی، انحرافات جنسی، آزارهای جنسی کودکان و مشکلات زناشویی در بزرگسالی فقدان دستیابی کودکان به هویت جنسی

سالم و نارضایتی از جنسیت خود است. از دیگر اهداف مهم در زندگانی کودکان دبستانی - با توجه به جوامع امروزی - جلوگیری از سوءاستفاده و آزار جنسی کودکان از طریق آگاه‌سازی آنان است. چلیک (۲۰۱۸) نیز طبق دیدگاه ۹۱ درصد از شرکت‌کنندگان در پژوهش خود، به این نتیجه دست یافت که آموزش جنسی برای کودکان دبستانی بسیار مناسب است و از آن‌ها در برابر سوءاستفاده جنسی محافظت می‌کند. متخصصان برای رسیدن به اهداف تربیت جنسی در دوره ابتدایی، برای چارچوب آموزشی دو راهکار آموزش‌های رسمی و غیررسمی را پیشنهاد دادند. از نظر آنها این دو نوع آموزش مکمل یکدیگرند. در آموزش‌های رسمی، سه گام توانمندسازی خانواده، معلمان و دانش‌آموزان از ارکان اصلی به‌شمار می‌آیند. خانواده‌ها و معلمان باید آموزش‌های لازم را به‌منظور تربیت جنسی کودکان با برنامه‌ریزی تعیین‌شده‌ای کسب کنند و سپس با هدف توانمندسازی دانش‌آموزان به آن اقدام کنند؛ همان‌گونه که تور^{۱۲} (۲۰۱۲) بر آموزش خانواده‌ها و معلمان به علت ناتوانی و فقدان تخصص درباره مسائل جنسی تأکید می‌کند. در آموزش‌های غیررسمی، که مکمل آموزش‌های رسمی‌اند، رسانه‌های آموزشی و برنامه بوم مدرسه سهم مهمی را بر عهده دارند. امروزه عصر رسانه است و تأثیری که رسانه‌ها در نگرش افراد می‌گذارند انکارناپذیر است؛ بنابراین، محتواهای آموزشی به‌منظور توانمندسازی می‌توانند از طریق رسانه‌های آموزشی در اختیار افراد قرار گیرند. همچنین در طرح بوم مدرسه، هر مدرسه با توجه به نیاز خانواده‌ها، معلمان و دانش‌آموزان خود می‌تواند با برگزاری کارگاه‌های تربیت جنسی در مدرسه و دعوت از متخصصان، مشاوران و روان‌شناسان تربیت جنسی، با هدف توانمندسازی آن‌ها، گام بردارد. آن‌چنان‌که عابدینی و همکاران (۱۳۹۵)، یاری دهنوی و ابراهیمی شاه‌آبادی (۱۳۹۵)، مرقاتی خوبی و همکاران (۱۳۹۲) و امینی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهش خود به این نکته اشاره داشتند که برگزاری کارگاه‌های آموزشی تربیت جنسی در مدارس، در پیشبرد اهداف آن بسیار مؤثر است. بنابراین بر اساس یافته‌های پژوهش توصیه می‌شود:

۱. کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، از نظر توجه به مؤلفه‌های تربیت جنسی، بازنگری شود و، بدون هیچ‌گونه افراط و تفریط، به مؤلفه‌های دانشی و نگرشی و مهارتی تربیت جنسی به‌صورت متعادل پرداخته شود.
۲. باید به موضوع تربیت جنسی به‌منزله یکی از ساحت‌های آموزشی در محتوا، اهداف، روش‌های تدریس و ارزشیابی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و راهنمای معلم در کتاب‌ها توجه شود.
۳. از بروشورها، بیلبوردها، مجلات رشد، برنامه‌های تلویزیونی و دیگر رسانه‌ها برای شکستن تابوی تربیت جنسی در جامعه استفاده شود.
۴. دوره‌های ضمن خدمت حضوری به‌منظور ارتقای سطح آگاهی معلمان و کادر آموزشی مدرسه درباره تربیت جنسی دانش‌آموزان دوره ابتدایی برگزار شوند.

منابع

- ابراهیمی هرستانی، اصغر. (۱۳۹۱). *واکوی برنامه درسی مغفول در تربیت جنسی دانش‌آموزان پسر مقطع راهنمایی تحصیلی* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه فردوسی مشهد.
- ابوالقاسمی، ناریا، مرقاتی خوبی، عفت السادات و تقدیسی، محمدحسین. (۱۳۸۹). تبیین تربیت جنسی دانش‌آموزان ایرانی از دیدگاه مربیان بهداشت مدارس ابتدایی. *مجله دانشکده و انستیتو تحقیقات بهداشتی*، ۸(۲)، ۲۷-۳۹.
- اسلامیان، زهرا، سعیدی رضوانی، محمود، غفاری، ابوالفضل و اسلامیان، حسن. (۱۳۹۴). *بررسی و تحلیل ابعاد مختلف تربیت جنسی و مسائل اساسی مرتبط با آن*. در علی کشاورز (ویراستار)، *مجموعه مقالات نهمین همایش ملی اشراف اندیشه مطهر، خانواده و تربیت جنسی* (صص. ۳۲۴-۳۰۳). مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- اعتمادی‌زاده، هدایت‌اله و نوری، علی. (۱۳۹۷). *شناسایی و طبقه‌بندی مسائل اساسی دانش‌آموزان دوره ابتدایی در ارتباط با جنسیت و مسائل جنسی*. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۱۵(۳۲)، ۴۶-۶۱.
- افروز، غلامعلی. (۱۳۹۵). *آسیب‌های مهم دوره کودکی و نوجوانی و راه‌های علمی برای پیشگیری از آن* [مقاله ارائه‌شده در همایش]. سلسله همایش‌های گفت‌وگو، مشهد. قابل دسترس در تاریخ ۱۳۹۷/۹/۲۱ در www.ima.ir
- امینی، محمد، تمناپی‌فر، محمدرضا و پاشایی، رقیه. (۱۳۹۰). *بررسی وجودی و چگونگی توجه به تربیت جنسی در برنامه‌های درسی مقطع متوسطه از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان*. *مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های برنامه درسی*، ۱(۱)، ۱۶۹-۲۰۲.
- یازنگ، مریم. (۱۳۹۶). *امکان‌سنجی کاربرد مؤلفه‌های تربیت جنسی در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی: تربیت جنسی به‌عنوان برنامه درسی مغفول* (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشگاه علامه طباطبایی.
- تبریزی، مصطفی و ترابی، زهرا. (۱۳۹۶). *آموزش مسائل جنسی به کودک و نوجوان*. انتشارات فراروان.
- دبس، موریس. (۱۳۸۲). *مراحل تربیت* (ترجمه علی محمد کاردان). انتشارات دانشگاه تهران.
- رزاقی، رضا. (۱۳۹۰). *ارزیابی سلامت جنسی نوجوانان تحت مراقبت شبانه‌روزی و اثربخشی برنامه جامع آموزش جنسی (تربیت جنسی) بر ارتقاء دانش، نگرش و خودپنداره* (پایان‌نامه دکتری). دانشگاه علامه طباطبایی.
- شعبانی، حسن. (۱۳۸۲). *روش‌های پیشرفته تدریس*. انتشارات سمت.
- صافی، احمد. (۱۳۹۳). *آموزش و پرورش ابتدایی، دوره اول و دوم متوسطه*. انتشارات سمت.
- عابدینی، الهه، طیبی، زهرا، ضیائی، پریسا و زارع زاده خیبری، شیوا. (۱۳۹۵). *مطالعه کیفی تجارب مادران از آموزش مسائل جنسی به دختران نوجوان با تأکید بر عوامل فرهنگی*. *مجله اصول بهداشت روانی*، ۱۸(۴)، ۲۰۲-۲۱۱.
- فتحی و اجارگاه، کورش. (۱۳۸۸). *اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی*. انتشارات بال.
- فرمehنی فراهانی، محسن. (۱۳۸۲). *تربیت جنسی با تأکید نقش مدرسه*. *مجله رشد معلم*، ۱۷۶، ۵۵-۵۹.
- فرمehنی فراهانی، محسن. (۱۳۸۷). *نگاهی گذرا بر تربیت جنسی در مقاطع مختلف تحصیلی*. *فصلنامه سلامت روان*، ۱(۱)، ۱۹-۲۸.
- قائمی، علی. (۱۳۸۶). *خانواده و مسائل جنسی کودکان* (چاپ هفدهم). انتشارات انجمن اولیا و مربیان.
- کدخدا، حسین و ابراهیم‌پور قوی، مهسا. (۱۳۹۴). *بررسی نقش آموزش و پرورش و لزوم آماده‌سازی معلمان در تربیت جنسی کودکان دبستانی و ارائه پیشنهادهایی در این مورد*. در علی کشاورز (ویراستار)، *مجموعه مقالات نهمین همایش ملی اشراف اندیشه مطهر، خانواده و تربیت جنسی* (صص. ۲۵۹-۲۷۴). مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- متقی‌فر، غلامرضا. (۱۳۸۰). *کاشی در باب آموزش جنسی در مدارس، تاریخ؛ دیدگاه‌ها، ضرورت و محتوای آن*، ادیان، مذاهب و عرفان. معرفت، ۴۲، ۱۰۶-۱۲۰.
- محمدبیگی، رضا، فقیهی، علی‌رضا، ناطقی، فائزه. (۱۳۹۶). *طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت جنسی در دوره ابتدایی*. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی دانشگاه علامه طباطبایی*، ۱۳(۴۵)، ۲۱-۳۹.
- مرقاتی خوبی، عفت السادات، ابوالقاسمی، ناریا، تقدیسی، محمدحسین. (۱۳۹۲). *سلامت جنسی کودکان: مطالعه کیفی تبیین دیدگاه‌های والدین*. *مجله دانشکده بهداشت و انستیتو تحقیقات بهداشتی*، ۱۱(۲)، ۶۵-۷۴.
- مهرمحمدی، محمود و همکاران. (۱۳۹۰). *برنامه درسی، نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها*. انتشارات سمت.

- نصر اصفهانی، احمدرضا، بهجتی اردکانی، فاطمه، فاتحی‌زاده، مریم و محمدی، رحمت‌الله. (۱۳۸۵). دیدگاه دانش‌آموزان دبیرستانی نسبت به سهم اولیا مدارس و کتب درسی در پرداختن به مسائل خانواده. *فصلنامه خانواده‌پژوهی*، ۲(۶)، ۱۴۹-۱۶۴.
- یزدانی، سمیه و سهرابی‌شگفتی، نادره. (۱۳۹۷). تأثیر آموزش تربیت جنسی بر هویت جنسی کودکان ۷ تا ۱۱ سال شهر شیراز. *دوفصلنامه مشاوره کاربردی*، ۸(۲)، ۹۸-۱۰۸.
- یاری دهنوی، مراد و ابراهیمی شاه‌آبادی، فاطمه. (۱۳۹۵). پدیدارشناسی تربیت جنسی از دیدگاه کارشناسان تربیتی در مدارس متوسطه شهر کرمان. *دوفصلنامه علمی-ترویجی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۴(۷)، ۹۵-۱۱۴.
- کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۳۹۸.
- Achora, S., Thupayagale-Tshweneagae, G., Akpor, O. A., & Mashalla, Y. J. (2018). Perceptions of adolescents and teachers on school-based sexuality education in rural primary schools in Uganda. *Sexual & Reproductive Healthcare*, 17, 12-18.
- Çelik, İ. (2018). Can the Reason for Sexual Abuse of Children Be Inadequacy in Sexual Education?. *Universal Journal of Educational Research*, 6(4), 798-802.
- Toor, K. K. (2012). A study of the attitude of teachers, parents and adolescents towards sex education. *MIER Journal of Educational Studies, Trends and Practices*, 2(2), 177-18
- Schuster, M. A., Corona, R., Elliott, M. N., Kanouse, D. E., Eastman, K. L., Zhou, A. J., & Klein, D. J. (2008). Evaluation of Talking Parents, Healthy Teens, a new worksite based parenting programme to promote parent-adolescent communication about sexual health: randomised controlled trial. *bmj*, 337: a338. doi: <https://doi.org/10.1136/bmj.39609.657581.25>.
- Kapinga, O. S., & Hyera, D. F. (2015). Pupils' Perceptions of Sex and Reproductive Health Education in Primary Schools in Tanzania: A Phenomenological Study. *Journal of Education and Practice*, 6(6), 106-113.
- Turnbull, T., Van Wersch, A., & Van Schaik, P. (2008). A review of parental involvement in sex education: The role for effective communication in British families. *Health Education Journal*, 67(3), 182-195.

پی‌نوشت‌ها

1. Debesse

۲. روزنامه اعتماد، ۱۳۹۶/۴/۲۲، ۱۴.

۳. همشهری آنلاین، ۱۳۹۶/۶/۲۴.

4. www.asriran.com 28/1/1395.

5. Turnbull

6. Schuster

7. Null Curriculum

8. Çelik

9. Achora

10. Kapinga & Hyera

12. Toor

۱۱. گلوله‌برفی